

ANJA MORIC

The Maintenance of Gottscheerish, the Dialect of Gottschee Germans in Slovenia, Austria, Germany, Canada and the USA

This contribution is a part of a pilot study on the preservation of Gottscheer identity and it shows to what extent Gottscheers in the USA, Canada, Austria, Germany and Slovenia preserve their dialect. The study is based on data from interviews, personal observations and the analysis of questionnaires. It shows an inadequate transmission of the Gottscheer dialect from older to younger generations, and also the differences that exist among the different countries. Speakers of the Gottscheer dialect are mainly elderly people, born before the migration from Gottschee. In family life it is practically not in use anymore, and the same is true of social meetings, events and celebrations. It is spoken mainly by elderly Gottscheers, especially when they meet their friends who still speak it. The reasons for the decreased use of the dialect can be associated with assimilation, transnational marriages, dispersion, political and historical factors and also, as the Gottscheers themselves put it, neglect, due to its lack of usefulness. The knowledge of writing the dialect is only basic, for the majority cannot write it. Gottscheers think that the days of the dialect are numbered. Although they all state their regret, it seems that they have reconciled themselves to its fate.

Keywords: Gottschee Germans / Gottscheers, Gottscheerisch, dialect, USA, Canada, Austria, Germany, Slovenia

Ohranjanje kočevščine, narečja kočevskih Nemcev, v Sloveniji, Avstriji, Nemčiji, Kanadi in ZDA

Prispevek je delček pilotne študije o ohranjanju identitete kočevskih Nemcev in prikazuje, kako Kočevarji iz ZDA, Kanade, Avstrije, Nemčije in Slovenije ohranjajo svoje narečje – kočevščino. Temelji na podatkih, pridobljenih z intervjuji, opazovanjem z udeležbo in analizo anketnih vprašalnikov. Študija kaže okrnjenost prenosa kočevščine s starejših na mlajše generacije in razlike med posameznimi državami. Govorci narečja so predvsem starejši ljudje, rojeni pred preselitvijo. Narečja se v družinah skoraj ne uporablja več, prav tako ne na sestankih društev in prireditvah. Govorijo ga predvsem starejši Kočevarji, najpogosteje ob srečanjih s svojimi prijatelji, ki narečje še govorijo. Vzroke za upad rabe narečja lahko iščemo v asimilaciji, mešanih zakonih, razseljenosti, politično zgodovinskih dejavnikih in v njegovem opuščanju zaradi mnenja samih Kočevarjev, da jim ta ne more koristiti. Znanje zapisovanja narečja je le osnovno, večina ga ne zna pisati. Med Kočevarji prevladuje mnenje, da so njihovem narečju šteti dnevi. Čeprav vsi brez izjeme izražajo obžalovanje, da je to tako, pa se zdi, kot da so se vdali v usodo.

Ključne besede: kočevski Nemci / Kočevarji, kočevščina, narečje, ZDA, Kanada, Avstrija, Nemčija, Slovenija

Correspondence address: Anja Moric, Stara Cerkev 70, 1332 Stara Cerkev, Slovenia,
e-mail: anjamoric@gmail.com

1. Uvod

Na območju Kočevske, pokrajine na jugovzhodu Slovenije, kamor so v 30. letih 14. stoletja Ortenburžani iz gospodarskih razlogov začeli naseljevati prve koloniste s svojih posestev na Koroškem (Simonič 1971, 8; Ferenc 1993, 19), je 600 let obstajal zanimiv in edinstven nemški jezikovni otok. Po Mitji Ferencu je nemško jezikovno območje na Kočevskem:

obsegalo približno 800 kvadratnih kilometrov. Na severu je segalo od Suhe krajine in dolenskih obronkov nad Krko, na jugu pa do pobočij nad Kolpo. Na vzhodu je mejilo na zahodna pobočja nad Črmošnjiško dolino in zahodna pobočja Kočevskega Roga nad Belo krajino, na zahodu pa na zahodna pobočja Travljske gore nad Dragarsko planoto (Ferenc 2005, 19–20).

Glavna nemška kolonizacija je potekala v letih 1349–1363, ko so prihajali predvsem kolonisti iz Frankovske in Turingije. Vendar so kljub temu obsežna območja Kočevske ostala neposeljena. Kočevski kolonisti so bili zadnji nemški poljedelski naseljenci v naših krajih. Pozneje so Nemci prihajali v mesta, trge in večje vasi le še kot uradniki, trgovci, obrtniki, rokodelci in rudarji. Leta 1363 se kot središče kolonizacijskega območja prvič imenuje Kočevje (Gotsche) (Simonič 1971, 9–11). Po letu 1400, ko se je zunanja kolonizacija končala, se je s krčenjem gozdov, pridobivanjem novih obdelovalnih površin in z nastajanjem novih naselij nadaljevala notranja kolonizacija. Deželo so v 15. in 16. stoletju pestili turški vpadi. Z namenom gospodarske pomoči je avstrijski cesar Friderik III. leta 1492 prebivalcem podelil pravico krošnjarjenja (Ferenc 1993, 20–21). Gospodarska kriza v tridesetih letih dvajsetega stoletja je povzročila množična izseljevanja prebivalstva. Ferenc (1993, 27) navaja, da je bilo pred drugo svetovno vojno v ZDA več Kočevarjev, kot jih je bilo tedaj na Kočevskem. Po razpadu Avstro-ogrske so jugoslovanske oblasti uvedle politiko asimilacije Kočevarjev. Razpustile so Nemški narodni svet za Kočevsko, večino njihovih društev, nemško višjo gimnazijo, itd. Število nemških šol ali nemških oddelkov na slovenskih šolah je upadalo, v nemške osnovne šole je bila kot obvezni predmet uvedena slovenščina (Ferenc 1993, 27). To je povzročilo, da so kočevski Nemci v tridesetih letih množično postajali pristaši nacizma. Po priključitvi Kočevske k Italiji so bili razočarani, zato se je večina v letih 1941–1942 odselila na novo naseljitveno območje ob Savi in Sotli, od koder je okupator izgnal slovensko prebivalstvo. Pred preselitvijo marca 1941 je na Kočevskem živelo 12.498 kočevskih Nemcev (Ferenc 1993, 31), po tem letu pa jih je v Sloveniji ostalo največ 600 (Ferenc 2005, 269). Po vojni so kočevski Nemci ostali brez domovine in tudi brez lastnine. Začasno so jih nameščali v taboriščih v Avstriji, pozneje pa so se naselili v Avstriji, Nemčiji, ZDA, Kanadi, manjše število pa tudi v Avstraliji.

94 2. Metodologija in opredelitev ciljev

Čeprav je kočevarska problematika danes marsikomu še vedno popolnoma neznan, je dostopne precej literature o Kočevski in njenih nekdanjih prebivalcih (glej npr. Ferenc 1993, 2005, 2007; Ferenc idr. 2002; Kren 1980, 1995; Kundegraber 1991, 1995; Makarovič 2005, 2008; Otterstädt 1962; Petschauer 1984; Troha 2004; Tschinkel 2004; Widmer 2001; idr.). Zasluga za to gre predvsem prof. Mitji Ferencu, ki v svojih delih prikazuje tematiko z zgodovinskega vidika. Kljub porastu števila izdane literature o kočevskih Nemcih po osamosvojitvi pa do danes še nimamo dela oziroma avtorja, ki bi obravnaval Kočevarje v današnjem času. Poleg tega se vsa literatura nanaša samo na Kočevarje, živeče v Sloveniji, kaj se dogaja s tistimi iz tujine, pa lahko sklepamo samo iz informacij, objavljenih na spletnih straneh njihovih društev.

Prispevek je del raziskave Ohranjanje identitete Kočevarjev, katere namen je ugotoviti, ali in na kakšen način današnji Kočevarji iz Slovenije, Avstrije, Nemčije, Kanade in ZDA ohranjajo svojo identiteto. Raziskava je potekala v dveh sklopih od maja 2007 do januarja 2010:

- ♦ Maj–september 2007: Za potrebe študije sestavljen ter v angleščino in nemščino preveden kvantitativni anketni vprašalnik je bil maja 2007 poslan 80 Kočevarjem iz obravnavanih držav, katerih naslove je posredoval njihov rojak Ludwig Kren,¹ dodatnih 50 pa jih je bilo poslanih na spletne naslove, objavljene na internetnih straneh društev. Vrnilo se je 105 izpolnjenih vprašalnikov.
- ♦ Oktober 2007–januar 2010: Raziskava na terenu v Sloveniji, Avstriji, ZDA in Kanadi. Pridobljenih je bilo dodatnih 37 izpolnjenih vprašalnikov. Poleg opazovanja z udeležbo na kočevarskih prireditvah je bilo opravljenih 40 intervjujev in 20 neformalnih (nezapisanih) pogovorov s Kočevarji iz Slovenije, Avstrije, Nemčije, Kanade in ZDA. Nekateri so svoja razmišljanja, temelječa na vnaprej okvirno pripravljemem vprašalniku, zapisali sami.

V pričujočem prispevku se predvsem zaradi obširnosti tematike osredotočam samo na kočevarščino – narečje kočevskih Nemcev, čeprav so bili preučevani tudi drugi elementi identitete (nacionalna pripadnost, odnos do domovine, ohranjanje šeg in navad, itd.). V nadaljevanju bo prikazano stanje glede ohranjanja narečja v posameznih državah, kjer danes prebivajo Kočevarji. Ugotavljali bomo, ali se narečje prenaša s starejših na mlajše generacije, vzroke za upad njegove rabe, priložnosti, ob katerih se narečje najpogosteje uporablja, pisno obliko narečja in razmišljanje Kočevarjev o ohranjanju narečja.

V anketnem vprašalniku se je šest vprašanj posredno ali neposredno nanašalo na kočevarsčino. Anketiranci so odgovarjali na vprašanja o tem, katere jezike govorijo, kateri je njihov materni jezik, kateri jezik najpogosteje uporabljajo, kako dobro poznajo kočevarsčino, kako dobro pišejo v kočevarsčini in ob katerih priložnostih jo uporabljajo. Pri vprašanjih o jezikih, ki jih anketiranci govorijo, o maternem jeziku in najpogosteje rabljenem jeziku je bila kočevarsčina, kljub temu da je to narečje, zaradi svoje specifičnosti uvrščena med jezike. Kdor se je znal sporazumevati v kočevarsčini, ni nujno obvladal tudi knjižne nemščine, zato jo je bilo treba jasno ločiti od nemščine. Tudi mnogi Kočevarji za narečje uporabljajo izraz: *Gottscheer Sprache*, *Gottscheer Language* (torej 'jezik'). V intervjujih pa so sogovorniki govorili o poznavanju in rabi narečja, o svojih čustvih, mnenjih in razumevanju njegove usode. Z intervjuji pridobljeni podatki so omogočili večplastnost odgovorov in pripomogli k poglobljenemu razumevanju in razlagi dejanske situacije.

Glavna ovira pri raziskovalnem delu je nedoločljivost populacije Kočevarjev, ki lahko temelji le na približnih ocenah, in s tem povezani pomisleki o primernosti analize kvantitativnih podatkov (zaradi majhnosti vzorca) kot pokazatelju realnega stanja. Število Kočevarjev bi bilo edino mogoče približno opredeliti s številom članov posameznih društev v preučevanih državah. Problem nastane, ker niso vsi Kočevarji člani društev, ker so mnogi hkrati člani več društev in ker so v društva včlanjeni tudi simpatizerji, ki nimajo nujno kočevskega porekla. Gotovo danes največ Kočevarjev živi v ZDA. Kljub relativni majhnosti vzorcev po posameznih državah (Slovenija 19, Avstrija 48, Nemčija 14, ZDA 51, Kanada 7) bodo rezultati analize anketnih vprašalnikov uporabljeni, in sicer v primeru, ko bo z njimi mogoče podkrepiti ugotovitve, pridobljene z drugimi raziskovalnimi metodami, oziroma v primeru, ko se ugotovitve, pridobljene z obema raziskovalnima metodama, medsebojno potrjujejo.

3. Kratko o kočevarsčini

Posebnost kočevskega jezikovnega otoka je 'kočevarsčina' (*Götscheabarisch*) – svojstveno nemško narečje kočevskih Nemcev, ki je ohranilo mnogo prvih srednjeveških jezikov iz alpskih regij in ponotranjilo nekatere prvine slovenskega jezika. Profesor Eberhard Kranzmayer je dognal, da Kočevarji izvirajo iz koroško-tirolske mejne regije, in poudaril, da ti še vedno govorijo jezik, ki so ga pred 600 leti govorili predniki na zgornjem Koroškem (Petschauer 1984, 193). Njegovo preučevanje narečja je nadaljevala Maria Hornung (sama in skupaj z Walterjem Tschinklom), ki ugotavlja, da vsi kolonisti Kočevske tja niso bili preseljeni z istega

območja, ampak so jih preseljevali iz okolice Lienzške kotline, doline Mitermöll in doline Drave, pa tudi iz južnih regij, kjer se v bližini Obertilliacha in v dolini Lesach srečata Južna Tirolska in Koroška. Zaradi tega so se v različnih predelih Kočevske ohranili drugačni odtenki narečja,² ki imajo v osnovi iste skupne značilnosti, vendar pa se tudi razlikujejo, kar deloma izvira iz časa kolonizacije (Hornung citirano v Petschauer 1984, 194). Prebivalci samega mesta Kočevje so večinoma govorili knjižno nemščino. Na to dejstvo me je opozorilo kar nekaj Kočevarjev, med njimi Brigitte (Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev), ki je od rojstva pa do leta 1941 živela v Kočevju: “V mestu Kočevje nismo govorili kočevarsko, ampak ‘nemško’ (*hochdeutsch*). Kočevarščino zelo dobro razumem, vendar je ne govorim dobro.”

Marjan Drnovšek (2005, 10) navaja, da je med Slovenci in Nemci na Kočevskem skozi stoletja prihajalo do obojestranske asimilacije, da pa verjetno zaradi kompaktnosti nemške poselitve asimilacija večinskega okolja ni bila dovolj močna, da bi povzročila izginotje nemškega jezikovnega otoka. Njegov propad je posledica tragične usode Kočevarjev, ki so se v letih po vojni raztepli po vsem svetu. Danes Unescov atlas ogroženih jezikov uvršča kočevarsko narečje (na območju Kočevske v Sloveniji) v skupino kritično ogroženih jezikov, kar pomeni, da jezik poznajo samo še stari starši in njihovi predniki, ki pa ga redko uporabljajo (Veleposlaništvo Kraljevine Norveške 2009).

4. Poznavanje narečja in prenos skozi generacije

Analiza anketnih vprašalnikov kaže, da večina (64,8 odstotka) tistih, ki narečje govorijo, pozna samo njegove osnove. Zmožni so opisati sebe in svoj življenjski krog, kar pomeni, da poznajo osnove kočevarščine. Boljše znanje kočevarščine – zmožnost pojasnjevanja stališč, dejstev in pomembnih zadev – navaja približno 13 odstotkov manj oseb, ki so odgovorile na vprašanje. V nadaljevanju bom pokazala, da je predvsem med mlajšimi generacijami Kočevarjev zelo razširjeno tudi pasivno znanje narečja.

4.1. Angleško govoreče okolje

Narečje se največ uporablja v ZDA, kjer danes živi večina Kočevarjev, predvsem v New Yorku, Clevelandu in Milwaukieju, kjer so se Kočevarji v želji po boljšem življenju začeli naseljevati že v 70. letih 19. stoletja. Drnovšek (2005, 15) ugotavlja, da je predvsem zaradi množičnega izseljevanja v letih 1880–1921 število prebivalstva na Kočevskem stalno upadalo. Že takrat so v ZDA začele

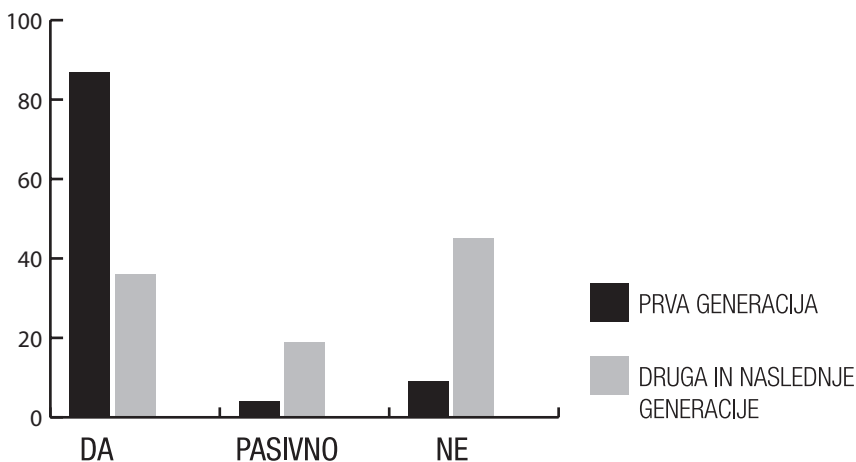
nastajati manjše skupnosti, saj so se ljudje iste narodnosti skoncentrirano naseljevali na določenih območjih. To jim je predvsem omogočalo lažjo komunikacijo, saj imigranti ob prihodu v tujo državo še niso znali angleškega jezika. Kočevarščina se je že v tistem času prenašala na mlajše generacije, ki niso bile rojene na območju Kočevske. O tem govori Hutterjeva (2003):

Tisti, ki so prišli pred drugo svetovno vojno, so dobro ohranjali tradicionalni jezik v majhnih skupnostih in ga prenašali svojim otrokom; celo danes obstajajo starejši ljudje, ki niso nikoli videli mesta Kočevje, vseeno pa stari jezik dobro govorijo.

Graf prikazuje razliko v poznavanju narečja pri starejših, pred preselitvijo rojenih Kočevarjev (prva generacija), ki so jezik dobro poznali, saj so ga uporabljali od rojstva, in med mlajšimi, ki so bili rojeni po preselitvi leta 1941 (druga in naslednje generacije).

Slika 1

Znanje narečja v ZDA – prva generacija in druge generacije, n = 51

Vir: Analiza anketnih vprašalnikov, pridobljenih z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevarjev.

Opazen je upad govornega znanja narečja pri mlajših generacijah. Veliko mlajših Kočevarjev narečje pozna pasivno, ga razume, a ga ne govori. Mnogi poznajo določene izraze, zbadljivke, pregovore, kletvice, pesmi, vendar pa se v vsakdanjem življenju v narečju ne znajo sporazumevati.

Na vprašanje, ali mlajše generacije še govorijo kočevarsko narečje, Martha (76 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) odgovarja:

Mislím, da ga veliko mladih razume. Moji otroci ga nekaj razumejo, vendar pa ga ne govorijo. Vseeno pa ga nekateri mladi govorijo, in tisti, ki jih jaz poznam, celo zelo dobro. Otroci tistih staršev, ki dialekt še govorijo, poznajo običajno vsaj nekaj besed, ki jih pogosto uporabljajo, včasih tudi za zabavo. Otroci staršev, ki dialekt več ne govorijo, pa se ga ne bodo naučili.

Med obiskom v New Yorku sem tudi sama opazila, da v Ameriki tudi nekateri mlajši, stari okoli 30 let, govorijo kočevarsko. Nemogoče je oceniti njihovo število, vendar pa je ta podatek spodbuden. John (57 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) mi je pripovedoval o svojem znanцу, mladem odvetniku okoli tridesetih let, katerega stari starši so govorili kočevarsko:

/.../ on se je naučil kočevarsčine med obiskovanjem Gottscheer Hall v Ridgewoodu, Queens, New York in s pogovorom s starimi Kočevarji v tamkajšnjem baru. Z njimi vadi govorjenje kočevarsčine in govori kar dobro. Imam približno 10 prijateljev, starih okrog 50 let, ki tekoče govorijo kočevarsčino, ker so njihovi starši doma govorili samo kočevarsko. Moja starša sta z nami govorila nemško, med sabo pa kočevarsko. Zaradi tega kočevarsčino perfektno razumem, vendar mi je lažje govoriti nemško.

Sonia (51 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) se je rodila v New Yorku leta 1958. Njena zgodba je podobna Johnovi:

Vzgojeni smo bili doma govoriti nemško, čeprav sta starša drug z drugim pa tudi z drugimi družinskimi člani (staro mamó, tetami in strici) govorila kočevarsko. Razumeli smo tudi njihov pogovor /.../ Imam hčer, ki je sedaj stara 21 let. Gabrielle govori nemško in kočevarsko. Vzgojena je bila v mnogih kočevarskih navadah in tradicijah, s pomočjo mojih staršev.

Večina kočevarskih staršev v ZDA in Kanadi (Toronto, Kitchener) je svoje v Ameriki rojene otroke vsak teden pošiljala k pouku nemškega jezika, ki je bil običajno ob sobotah dopoldne v za to namenjenih centrih v okoliših, kjer so živeli Kočevarji. Večina staršev je tako otroke naučila govoriti nemško, kočevarsko pa ne. Na vprašanje, zakaj so otroke ob koncu tedna pošiljali v nemške šole, je Martha (76 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) povedala:

Ker je nemščina bila in še vedno je naš pisni jezik, kar kočevarsčina ni nikoli bila. Pomembno vlogo igra oziroma je igralo tudi življenje v državi ali mestu, kjer je bilo prisotnih več tujih jezikov. Tako so se Kočevarji (ki tudi sami govorijo nemško) počutili bližje drugim nemškim govorcem in se z njimi povezovali v skupine. Za časa našega prvega prihoda v Ameriko se je tu govorilo veliko tujih jezikov. Tudi druge skupine so počele podobno, vsi se bolj družijo s sebi bližjimi skupinami.

Da bi se lahko sporazumevali s pripadniki širše nemške nacionalne skupnosti, so se otroci Kočevarjev učili nemščino. Še danes Kočevarji v New Yorku

sodelujejo z drugimi nemškimi društvi in se letno udeležujejo Steuben Parade, ki je nekakšno slavlje vseh nemških društev v tem mestu. V mestih, kjer ni živelo dovolj Kočevarjev, da bi lahko ustanovili lastno društvo, na primer v okolici San Francisca in Los Angelesa, so se ti ponavadi pridružili nemškim in celo slovenskim društvom.

Otroci se v obdobju primarne socializacije aktivno naučijo jezik, v katerem z njimi govorijo starši. Kadar v istem gospodinjstvu živijo tudi stari starši, lahko ti vplivajo na izbiro otrokovega jezika. Tako je bilo tudi v Berthini (71 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) družini iz Clevelanda:

Moja mama je vedno živela z mano in mojimi otroki, in moji otroci so vedno poslušali kočevarski jezik. Govorili so nemško, ker je moja mama vedno z njimi govorila nemško, ne kočevarsko. Ne vem, zakaj. Mogoče je menila, da bodo več dosegli z nemškim kot pa s kočevarskim jezikom. Kar je res.

Bertha pa je z mamo tudi po preselitvi govorila kočevarsko: "Doma smo govorili kočevarsko. Vedno kočevarsko. Z mojo mamo in bratom. Zaradi tega [narečje] še vedno znam enako dobro kot takrat, ko sem bila majhna / ... /"

Marsikateri Kočevar je očitno menil, da bo otrokom bolj koristilo znanje nemščine kot znanje narečja. Večina pripadnikov druge in tretje generacije (starih med 30 in 55 let) govori nemško, pol manj pa (tudi) kočevarsko. Martha Hutter o tem razmišlja v svojem prispevku za glasilo društva iz New Yorka:

Tisti, ki pa smo prišli po drugi vojni, našim otrokom bolj poudarjamo pomen učenja formalne nemščine, najverjetneje na škodo našega lastnega dialekta. Ta, neke vrste brezbriznost za star jezik, ima korenine v dejanskih pomislekih, ki so se pojavljali že v naši domovini: Dovoliti otrokom, da se učijo in govorijo star jezik, se je namreč pogosto smatralo za oviro na poti, da postanejo uspešni posamezniki v zunanjem svetu (Hutter 2003).

Vendar pa na vprašanje, ali bo nemščina nadomestila kočevarsčino, odgovarja, da ne:

Ko so Kočevarji prvič prišli v Ameriko, je bila nemščina zelo pomembna, saj je veljala angleščina za nenavaden, nov jezik. Sedaj vsi naši otroci govorijo tekoče angleško, mi starejši jo tudi obvladamo, in tako je angleščina postala naš novi jezik. Nemščina za medsebojno sporazumevanje ni več tako pomembna (Martha, 76 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev).

Naj omenim še enega od razlogov, zakaj so kočevarski otroci govorili nemško. Mnogo pripadnikov prve generacije Kočevarjev je težilo k poroki z osebami kočevskega ali nemškega porekla. Kadar je bil zakonski partner nemškega

100 porekla, so običajno doma govorili nemško. Reinfriedova (89 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) žena je bila Avstrijka, doma so govorili nemško, zato otroci ne znajo kočevarščine. Od njegovih petih vnukov pa nobeden ne govori niti nemščine.

Portes in Schauffler (1994, 643) sta raziskovala jezikovno adaptacijo druge generacije otrok imigrantov v Ameriki. Navajata vzorec, po katerem se je v preteklosti prva generacija naučila toliko angleščine, da je ekonomsko preživela; druga generacija je doma ohranjala jezik staršev, v službi, šoli in javnem življenju pa govorila angleško; pri tretji generaciji (in vseh naslednjih) sta tako domači kot materni jezik že angleščina. Rezultati študije so pokazali, da bodo ob pomanjkanju politike spodbujanja dvojezičnosti tudi skoncentrirane imigrantske družbe, ki se uspešno upirajo različnim ekonomskim in kulturnim vplivom, v teku dveh ali treh generacij obsojene na propad (Portes in Schauffler 1994, 659). Njune ugotovitve veljajo tudi za Kočevarje v ZDA. Angleščina je skozi leta v veliki meri že nadomestila kočevarščino in nemščino, saj jo stari med 25 in 55 let večinoma opredeljujejo kot svoj materni jezik. Vendar pa se narečje še vedno govori v družinah – tako zatrjuje dobra polovica anketiranih.

Max (65 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev), predstavnik druge generacije, ki je otroštvo preživel v New Yorku, pravi, da se mlajši Kočevarji, s katerimi ima stike, sicer zanimajo za kočevarsko dediščino, vendar ji ne sledijo. Meni, da je vzrok integracija Kočevarjev tretje generacije v ameriško kulturo.

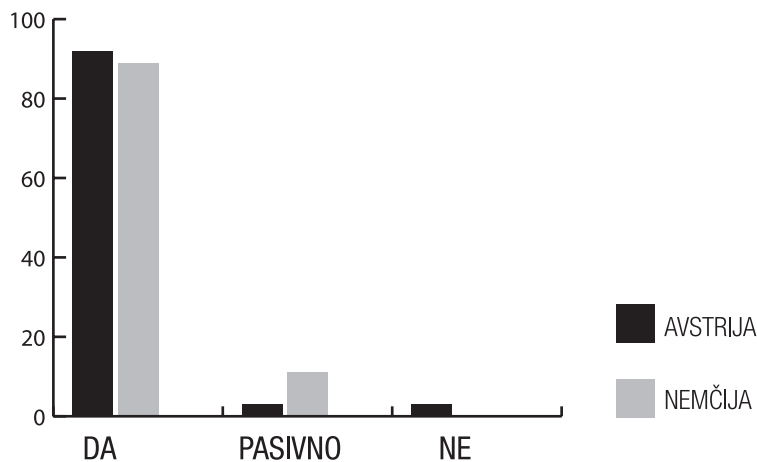
Stanje v Kanadi je podobno kot v ZDA. Anne (70 let, Kanada, Ohranjanje identitete Kočevarjev) iz Kittchenerja pripoveduje, da je njen oče kmalu po preselitvi v novo domovino zapovedal, naj odtlej v njihovi hiši govorijo samo nemško in ne več kočevarsko, češ da kočevarščina ni uporabna, ker je le narečje. Anne narečje razume, vendar ga ne govori. Poročila se je z Avstrijcem in doma sta z otroki od njihovega rojstva govorila nemško. Njuni otroci nekoliko razumejo kočevarsko, povedati znajo nekaj fraz, ki jih uporabljajo predvsem v pogovoru z bratanci. Anne pravi, da v okolici ni nobene kočevarske družine, ki bi kot svoj vsakdanji jezik uporabljala kočevarščino. Pri društvenih aktivnostih govorijo angleško, ker mnogi kočevarščine ali nemščine ne razumejo več.

4.2. Nemško govoreče okolje

Tudi pri mlajših generacijah, živečih v Nemčiji in Avstriji, opazimo upad aktivnega znanja kočevarščine. Med mlajšimi je prav tako več takih, ki znajo narečje le pasivno.

Slika 2

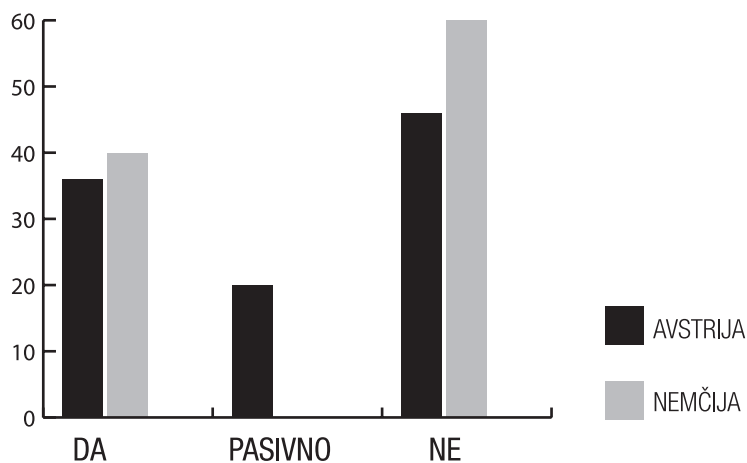
Znanje narečja v Avstriji in Nemčiji – rojeni pred preselitvijo, n = 37

Vir: Analiza anketnih vprašalnikov, pridobljenih z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevarjev.

Slika 3

Znanje narečja v Avstriji in Nemčiji – rojeni po preselitvi, n = 25

Vir: Analiza anketnih vprašalnikov, pridobljenih z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevarjev.

102 V predvojnem obdobju so Kočevarji v Sloveniji obiskovali nemške šole oziroma nemške oddelke (preden so mnoge v drugi polovici 30. let oblasti ukinile).³ Nemški jezik so se torej večinoma (vsaj delno) naučili že pred preselitvijo. Skleпам, da so Kočevarji, ki so se po vojni naselili v Avstriji in Nemčiji, manj uporabljali kočevarščino kot tisti iz ZDA, ker jim je bil jezik njihove nove države domač. Zanimiva je zgodba Kočevarice iz Nemčije (Ohranjanje identitete Kočevarjev), katere mama je bila Nemka, a sta z očetom živela v Kočevju. Družina je že pred preselitvijo govorila samo nemško. Jezik nove države je torej enak jeziku, ki so ga govorili v stari domovini.

V nadaljevanju navajam, kaj o narečju in njegovi rabi pripovedujejo različne generacije Kočevarjev iz Avstrije in Nemčije:

Ted (84 let, Nemčija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) iz Nemčije ne govori kočevarščine: "Razumem vse, vendar sem imel vedno možnost govoriti nemško. Govorili smo jo doma, ampak sam sem bil dolgo časa ločen od svoje družine." Po vojni je namreč devet let živel v Ameriki. Z mamo, ki je narečje sicer govorila, sta si dopisovala v nemškem jeziku (ker se, kot prikazujem v nadaljevanju, kočevarščine ni nikoli zapisovalo). Kmalu po njegovi vrnitvi v Nemčijo je mama zbolela in umrla. Njegova žena je nemškega porekla, a ni Kočevarica, otroci pa narečja ne govorijo. Tu je, podobno kot pri "ameriških Kočevarjih", opazen prevzem nemščine oziroma jezika večine kot domačega jezika v družini, kjer eden od zakoncev ni Kočevar, a je nemškega porekla.

Kočevar iz Celovca, star 82 let (Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev), pravi, da Kočevarji tam svojo identiteto še vedno ohranjajo, in to tako šege in navade kot tudi narečje. Še več, narečje jim pomeni domovino. Ko se srečajo starejši Kočevarji, govorijo samo kočevarsko. Poudaril je pomembnost mesečnika *Gottscheer Zeitung*,⁴ ki poroča o nekdanjem in sedanjem življenju Kočevarjev. Pravi, da se tudi mlajša generacija uči jezika, pesmi, običajev, tradicije in vere. Gojenje in posredovanje značilnosti njihovega naroda mladini se mu zdi pomembno.

Albert iz Gradca (Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) se je rodil kmalu po preselitvi. V družini staršev in pri nekaterih sorodnikih se je ohranila navada, da doma govorijo samo kočevarsko. Njegova žena kočevarsko govori, ampak ne tekoče. Njegov sin ne govori kočevarsko in narečje le deloma razume. Albert meni, da se v kratkem narečja sploh ne bo več govorilo. Pravi, da se bo morda nekoliko dalj časa obdržal v Ameriki, vendar tudi v to dvomi. Ker mlajšim generacijam manjka znanje narečja, po njegovem ne morejo razvijati kočevarske identitete.

Nora iz Gradca (24 let, Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) je vnukinja

Kočevarice. Pravi, da iz pripovedovanja pozna predvsem zgodbe o Kočevarjih in starih časih. Na njihovih družinskih srečanjih se ni nikoli ni govorilo ali pelo v kočevarskem narečju. Generacija njene stare mame in prastarih staršev nanjo (in očitno tudi na enega od njenih staršev) ni aktivno prenašala kočevskega jezika.

Iz navedenih primerov je opazen upad prenosa znanja narečja s starejših na mlajše generacije. Obstaja še nekaj pripadnikov tretje generacije, ki jezik govorijo, vendar jih je manj kot v ZDA. Kot materni jezik generacija med 25 in 55 leti navaja nemščino, medtem ko večina pripadnikov starejše generacije navaja kočevarsščino.

Ludwig (89 let, Avstrija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) meni, da mlajše generacije v Celovcu predvsem privlači pevsko društvo, kjer pojejo pesmi v kočevarsščini in nemškem jeziku. Mladi se z narečjem srečujejo pri petju, vendar to ne zadostuje za širšo komunikacijo. Leta 2007 so v Celovcu pri cerkvenem obredju drugič odpeli mašo s kočevarskim besedilom: "Je bil kar nekakšen praznični trenutek tudi zame, ko sem slišal, kako to besedilo, ki sem ga nekako skušal prilagoditi splošnemu besedilu maše, kako to zveni v našem kočevarskem narečju" (Kren 2007). Po njegovem mnenju je najpomembnejša naloga društev ohranjanje narečja. Omenjena želja je prišla še bolj v ospredje, ko so Kočevarje v Celovcu obiskali rojaki iz Društva staroselcev. Tedaj se je videlo:

da ljudje govorijo še starejši način kočevarsščine, ki se je ohranil v dolini Črmošnjice. In se je tudi spoznalo, da ti ljudje niso zmožni govoriti nemško – pismeni jezik, ker se ga nikoli niso učili / ... / To je dalo tudi mnogim Kočevarjem v nemškem okolju podvig za to, da so se začeli brigati več za kočevarsščino. Vem za to, da je to morebiti poizkus podaljšanja za 10 ali 20 let, nekeje se to mora končati. Upanje so mladi. Samo mladi so tudi nekako v dvomu, se morajo odločiti, ali živijo tukaj in so nekako integrirani, ali še hočejo živeti v deželi svojih staršev tako rekoč, vsaj v spominu / ... / Mi stari smo še vedno tisti popotniki med dvema svetovoma, na eni strani bivša domovina, na drugi je okolje, v katerem živimo / ... / (Kren 2007).

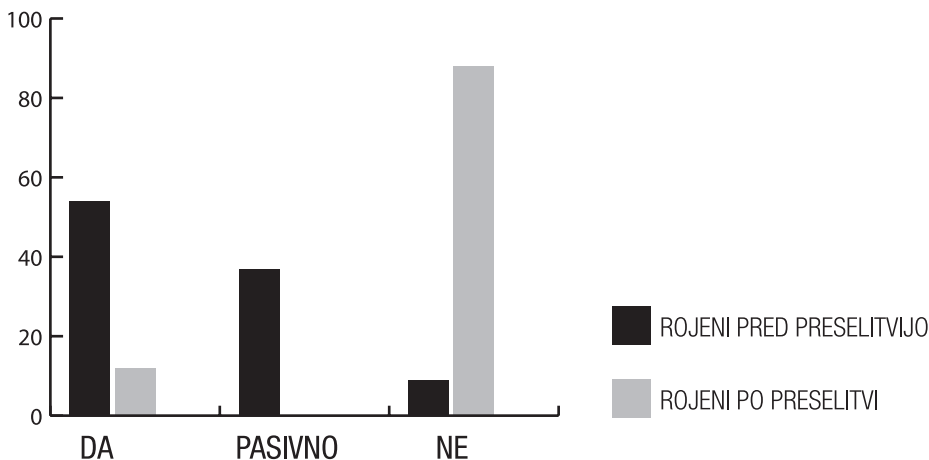
4.3. Slovenija

Tudi mlajše generacije Kočevarjev v Sloveniji opazno manj govorijo narečje kot starejše. Zanimivo je, da je pasivno znanje razširjeno že med starejšimi, ki so se rodili pred preselitvijo, ko so Kočevarji še živeli strjeno na območju Kočevske.

Vzroke za pričujoče stanje lahko iščemo v že takrat pogostih mešanih zakonih. Jožefina (77 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) mama je bila Kočevarica, oče pa Slovenec. Ker se je mama po poroki preselila v vas, kjer ni bilo nobenega Kočevarja, so v družini govorili slovensko. Jožefa razume kočevarsko in nekaj besed tudi spregovori; naučila se jih je od svoje stare mame, Kočevarice.

Slika 4

Znanje narečja v Sloveniji – rojeni pred in po preselitvi, n = 19

Vir: Analiza anketnih vprašalnikov, pridobljenih z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevjarjev.

Jože (87 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevjarjev) je otroška leta preživel v Bistrici, kjer so tedaj živele tri kočevarske družine in deset slovenskih. Njegov oče je bil Kočevar, mati pa Slovenka:

Doma smo govorili samo slovensko. Tudi z očetom. Ko sva rezala trte, mi je rekel: 'Znaš kaj, kočevsko, to ni nič, ti se nauči nemško.' Vedno med delom mi je kočevarske besede prevajal v nemščino. Lažje sem govoril nemško kot kočevarsko. Takrat sem znal tako kočevarsko kot nemško, vendar sem z leti pozabil, ker nobenega od teh jezikov nisem uporabljal.

Torej so Kočevjarji že v stari domovini menili, da je bolj koristna raba nemškega jezika kot pa kočevarskega narečja, na kar je opozorila že Martha iz New Yorka. Na opuščanje rabe narečja so v Sloveniji vplivale neugodne zgodovinske okoliščine, pa tudi posredni in neposredni pritiski širšega družbenega okolja. Po vojni so bili mnogi kočevski Nemci označeni kot nacisti. Zaradi tega so se trudili, da bi bili čim bolj neopazni, kar je povzročilo, da so svoj jezik skoraj prenehali uporabljati. O težavah, ki jih je imel zaradi svojega porekla po vojni, je pisal tudi predsednik Društva Kočevjarjev staroselcev August Gril. Okoli leta 1946 ali 1947 je moral kot desetleten deček zaradi zastrupitve krvi v novomeško bolnico. Ko se je razvedelo, da je Kočevar, so ga zmerjali ne le po hodnikih, ampak celo v sobi. Podnevi se je skrival v stranišču, dokler ga oče ni odpeljal domov (Gril 2005, 453–454). Debenjakova (2007) pravi, da je članom njihovega društva dolgoletno zmerjanje "vcepilo občutek, da je njihov jezik (ki je bil po vojni celo prepovedan) res neka čudna mešanica slovenščine in nemščine. Šele sedaj se počasi okorajžijo, da ga

spet javno spregovorijo in da jih pri tem ni več sram.”

August Gril (2005, 410) pa je v svojih spominih zapisal:

Seveda se danes vsiljuje vprašanje, zakaj s svojimi otroki nikoli nisem govoril v svojem maternem jeziku ali knjižni nemščini. Mislim, da je treba za to iskati vzrok v grenkih spominih na otroška leta. Zmerjanje, zapor, slaba karakteristika – vse to me je navdalo z nekim čudnim manjvrednostnim kompleksom. Zaradi vseh teh okoliščin in vsega, kar sem doživljal, sem začel razmišljati, da smo Kočevarji nebodijih treba. Pri tem pa moram takoj poudariti, da se svojega jezika in prednikov nisem nikoli sramoval. To sta mi vcepila predvsem starša. Toda grozote nacizma, odseljene slovenske družine in občutek krivde, da so tja naseljevali Kočevarje, vse to me je vedno spremljalo kot temna senca. Zato sem v svoji podzavesti sklenil, da je to poglavje zaprto, da se bo z mojo smrtjo končalo tudi kočevarsko poreklo in s tem sem se sprijaznil.

Emil (70 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) iz okolice Kočevja se ne spominja, da bi imel po vojni zaradi svojih kočevarskih prednikov kake težave. Doma je s starima staršema, ki sta ga vzgajala, še leta po vojni vse do njune smrti govoril kočevarsko. Tudi kadar je srečal kakega Kočevarja, je z njim poklepetal v narečju, kar počne še danes. Je pa opazil, da se po vojni o Kočevarjih ni več veliko govorilo, pa tudi sami niso poudarjali svojega porekla. Spominja se, da je po vojni slišal o izginotju nekaterih kočevarskih družin. Emil je tudi povedal, da je v okolici Kočevja po vojni ostala le peščica Kočevarjev, ki poleg tega niso živeli strnjeno. Ko so se v izpraznjene kraje začeli naseljevati novi prebivalci, povečini Slovenci, ki niso znali kočevarsko, so se bili Kočevarji prisiljeni z njimi pogovarjati slovensko (drugače se ne bi mogli sporazumeti).

Ohranitev narečja je eden od ciljev Društva Kočevarjev staroselcev. Mladim želijo narečje približati s počitniškimi tečaji v Občicah. Od leta 2002 do 2006 so tečaje kočevarsčine in nemščine pripravljali vsako leto (Kop 2006, 20–22). V letih 2008 in 2009 so pripravili 14-dnevna tečaja z delavnicami, kar je financirala Republika Slovenija.

Presenetilo me je, da so bili naši ‘bivši mladinci’ to sposobni organizirati s kočevarsčino vred. Zdi se mi, da jim bo ta kmalu šla bolje kot nemščina. Sicer pa je treba pri vsaki mladini interes podpirati in razvijati, le poglejte si učne načrte šol, pa za verouk, itd. Brez nič ni nič (Debenjak 2010).

Zelo zaželeno bi bilo, da bi ohranili narečje pri mladih vsaj kot tuj jezik (kar nam nalaga tudi Svet Evrope), to pa je težko, razen če imaš primerno podporo. EU vzdržuje npr. v Lusernu (Italija) celo televizijsko postajo v narečju, ki je zelo podobno kočevarsčini, pa ga govori in razume reci in piši 300 ljudi. Počasi so začeli s koraki v to smer, zaenkrat samo z zahtevo, da mora Republika Slovenija določiti ozemlje nemškega jezika (tako kot za italijanščino in madžarščino – če za 4 vasi, pa za 4 vasi), in to v zvezi z izvajanjem

Konvencije o regionalnih in manjšinskih jezikih. Kaj to pomeni, niti ne vem, najbrž pa bi nam potem nekdo moral dati denar za ohranjanje kočevskega narečja in za pouk nemščine (Debenjak 2007).

Slovenija je 4. oktobra 2000 ratificirala Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih (veljati je začela 1. januarja 2001). Listina zajema načine rabe regionalnih in manjšinskih jezikov na področju vzgoje in izobraževanja, v delu javnih služb in pravosodnih organov, medijev, kulturnih dejavnosti, itd. Država lahko izbira med različnimi možnostmi uresničevanja pravic in ni dolžna izbrati istih možnosti za vse manjšine znotraj njenih meja. Določila listine se nanašajo na varstvo regionalnih in manjšinskih jezikov, ki se tradicionalno uporabljajo na določenem območju države, ne nanašajo pa se na jezike migrantov (Klopčič 2000, 324–325).

Glede na prvo ocenjevalno poročilo Odbora strokovnjakov živi v Sloveniji okoli 1.600 oseb z nemščino kot maternim jezikom. Odbor ugotavlja, da so slovenski organi oblasti potrdili, da se nemščina v Sloveniji uporablja tradicionalno in tako ustreza opredelitvi regionalnega ali manjšinskega jezika, kot ga opredeljuje Listina. Zato je Odbor ministrov Sveta Evrope priporočil, naj v Sloveniji slovenski organi oblasti “zavarujejo” nemški jezik kot regionalni ali manjšinski jezik, še posebno pa naj poudarijo določbo o poučevanju nemškega jezika ali poučevanju v tem jeziku kot regionalnem ali manjšinskem jeziku na vseh ustreznih izobraževalnih stopnjah na območjih, kjer je ta jezik tradicionalno prisoten in je njegovo poučevanje upravičeno s povpraševanjem, predvsem na Kočevskem (Svet Evrope 2007).

Odbor strokovnjakov poudarja, da listina ne zahteva uradnega priznanja manjšinskih skupin, ampak le regionalnih ali manjšinskih jezikov. Po tej določbi morajo države pogodbenice v svojem notranjem pravnem redu priznati regionalni ali manjšinski jezik kot izraz kulturnega bogastva, ne da bi posebej določile pravno obliko tega priznanja. Za to ustavna določba ni nujno potrebna. V tem pogledu zadoščajo običajni pravni akti ali politični ukrepi skupaj z obstoječimi dvostranskimi pogodbami (Svet Evrope 2007, 8–9).

Odbor ministrov Sveta Evrope je 20. junija 2007 priporočil Sloveniji, naj v sodelovanju z govorniki določi območja v Sloveniji, kjer se tradicionalno govori nemščina (Svet Evrope 2007). Predstavniki Slovenije so odgovorili, da slovenska vladna politika tem jezikom že posveča pozornost, in sicer s podporo jezikovnih projektov, prijavljenih na javni poziv Ministrstva za kulturo. Leta 2005 so se za 100 odstotkov povečala finančna sredstva za posebni program manjšinskih skupnosti, v katerem se prednostno obravnavajo jezikovni projekti (Svet Evrope 2007).

V Društvu Kočevarjev staroselcev si želijo, da bi pridobili več pravic, bodisi s priznanjem kočevarsčine kot regionalnega ali manjšinskega jezika bodisi s priznanjem manjšinskih pravic. Na vprašanje, ali bi ti dve priznanji vplivali na ohranjanje kočevarskega narečja, Doris Debenjak odgovarja:

Mislím, da bi vplivalo odločilno. Ljudje bi izgubili strah, biti Kočevar bi bilo prej prednost kot pa nekaj negativnega. Tako pa imajo ljudje še vedno v kosteh strah zaradi stalnega ovajanja, če je kdo spregovoril po kočevarsko ali nemško. Tako se še marsikdo ne upa v naš center, češ da bi se s tem lahko izpostavil kaki nevarnosti (Debenjak 2009).

Kaj bi pridobili s priznanjem? Vse možnosti, da bi dobivali subvencije, tudi za pouk kočevarskega narečja. Še bolj pomembno pa bi bilo priznanje po moralni plati (Debenjak 2009).

Seveda pa ni upanja, da bi ljudje spet začeli govoriti kočevarsčino doma, tudi nemško doma govori samo še peščica. Brez priznanja bo lahko EU samo ugotovila, da je v Sloveniji potekala prisilna asimilacija (Debenjak 2009).

Katarina Jaklitsch (1994, 22) je v svoji raziskovalni nalogi ugotovila, da sta bili na celotnem izseljenem območju Kočevske leta 1994 "samo še dve družini (ki živita v črnomaljski kotlini), v katerih se je ohranila tradicija (zvestoba), da za svoj vsakodnevni pogovorni jezik uporabljajo materni, to je kočevski jezik".

Med več kot dvajsetimi osebami, živečimi v Sloveniji, ki so rešile vprašalnik ali pa sem jih intervjuvala, v ožjem družinskem krogu kočevarsčine ne govori nobena več. Nekateri posamezniki jo govorijo s svojimi brati in sestrami, vendar ne s svojimi otroki. Ivan Jaklitsch o rabi narečja pravi:

Ko prideva z ženo na obisk, se pogovarjava s sestro po kočevarsko. Moja žena je to vedno sprejemala z razumevanjem, še več, meni celo očita, da zakaj nisem naučil otrok kočevarsko. Verjetno si nisem vzel časa, da bi se z otroki pogovarjal po kočevarsko. Ne bi rekel, da bi bil vzrok nekakšen neodnos do maternega jezika. Lahko rečem, da sem ponosen na to, da sem Kočevar, in izkoristim vsako priložnost, da se pogovarjam po kočevarsko (Jaklitsch 2005, 286).

Avgust Gril pa:

Otrokoma nisem vsiljeval svojega maternega jezika; z mamo in s sestro sem sicer vedno tudi vpričo otrok govoril kočevarsko, toda to ju ni zanimalo. Imam občutek, da sta oba sinova smatrala, da je to moj svet, v katerega se nista bila pripravljena spuščati (Gril 2005, 410).

Tudi Emil (70 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevarjev) je s staro materjo v prisotnosti otrok vedno govoril kočevarsko. Otroci se niso nikdar zanimali za

108 narečje; pravi, da jih to enostavno ni zanimalo.

Kot pravi Debenjakova (2009): “Redkokdo se enkrat nenadoma začne za take stvari zanimati, ne da bi bil kdaj prej v kake dejavnosti vključen, toda to se dogaja pri starejših ljudeh, večinoma po upokojitvi.” Mladi imajo drugačne interese in čeprav se zavedajo svojega kočevskega porekla, se jih večina aktivira šele v odraslosti.

Danes je (po pričevanju Kočevarjev, poznavalcev razmer) v Sloveniji oseb, mlajših od 40 let, ki še znajo aktivno govoriti kočevsko, manj kot prstov ene roke.

5. Zapisovanje narečja

Ludwig Kren (2007) iz Celovca, ki si zelo prizadeva za ohranitev kočevščine, pravi:

Na Dunaju imamo raziskovalnico, kjer nabirajo primerke, kako se v našem narečju govori. To je važno, kot tudi fonetično pisati. Zato sem v *Gottscheer Zeitung* tudi tako oster zoper vsak poskus fonetično po domače pisati. Fonetično je treba vsaj tako pisati, da bodo bodoči raziskovalci to znali brati in tudi, da bo glas, ki je napisan, zvenel tako, kot pri nas zveni. Ohranjevati jezik, dokumentirati in konzervirati ta jezik, skrbeti za to, da bo ostal za bodoče čase. Čudno je to, da pridejo vojne, a se vedno nekje v muzejih ali arhivih najde nekaj, kar je preživelo stoletja. To je ena vrsta skrivnosti in sem srečen, da se pri ohranjanju nekaj dogaja (Kren 2007).

Iz pogovorov z nekaterimi Kočevarji ter iz opomb nekaterih anketirancev lahko sklepam, da si za pisno rabo kočevščine, ki temelji na knjižni nemščini, prizadevajo predvsem Kočevarji v Avstriji in Nemčiji, medtem ko tistim iz ZDA, Kanade in Slovenije tako zapisovanje dela težave in ga nekateri sploh ne odobravajo. Nekateri iz omenjenih treh držav celo niso še nikoli slišali za pisno obliko kočevščine. Ena od anketiranih oseb, ki živi v Sloveniji, je zapisala, da ne pozna nobenega v Sloveniji živečega kočevskega Nemca, ki bi znal brati ali pisati narečje. Kot razlog je navedla to, kar navaja tudi spletna stran društva Gottscheer Relief Association iz New Yorka, da so strokovnjaki pri koncipiranju pisanja narečja izhajali iz pravopisa knjižne nemščine, kar pa dela težave tistim, ki se nemščine niso učili v šolah. Društvo Gottscheer Relief Association je uredilo spletno stran, s pomočjo katere je mogoče spoznati osnove kočevščine v petih različnih lekcijah.⁵ Zapis narečja so, da bi ga približali angleško govorečim, nekoliko poenostavili in priredili:

Ker je (kočevarsščina) nemški dialekt, bi Kočevarji najbrž pričakovali, da se njihov materni jezik piše po standardnih pravilih črkovanja nemškega jezika, podobno kot to velja za veliko drugih nemških dialektov. Za kočevarski dialekt se je to izkazalo za nesmiselno. Nekateri zvoki našega dialekta nimajo ekvivalenta v formalnem nemškem jeziku, kar oteži oziroma prepreči upoštevanje standardnih pravil črkovanja (Gottscheer Relief Association 2010).

Martha iz New Yorka (76 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) je o zapisovanju kočevarsščine povedala: "Jaz sem se sama naučila pisanja. Vendar večina ne ve, kako pisati. Zapisovanje kočevarskih besed jim ni domače, ker se tega nikdar niso učili; tudi tisti, ki (narečje) tekoče govorijo, ga ponavadi ne zapisujejo."

Zapisovanje narečja ni zelo razširjeno. Osnove njegovega pisanja pozna dobra četrtina anketirancev, kar pomeni, da zmorejo napisati kartico oziroma enostavno pismo. Enostavno besedilo o temi, ki jih zanima, zmore sestaviti slaba šestina, zahtevnejša pisma oziroma besedila pa le še slaba desetina anketiranih, ki so odgovorili na omenjeno vprašanje. Pisno znanje kočevarsščine je torej večinoma le osnovno. Te ugotovitve ne presenečajo, saj se narečja ponavadi ne zapisujejo. Kočevarsščino so iz želje po ohranitvi (značilnosti) narečja in njegovem posredovanju tistim, ki bi se ga želeli naučiti, začeli zapisovati šele po drugi svetovni vojni.

6. Raba narečja in razlogi za njegov upad

Kočevarji iz vseh držav se danes najpogosteje pogovarjajo v narečju ob srečanjih s svojimi prijatelji Kočevarji. Sledi raba kočevarsščine ob vseh srečanjih Kočevarjev (letnih, mesečnih, v okviru društev, ...), na zadnjem mestu pa je raba v družini. Pripadniki starejših generacij kočevarsko govorijo tudi z brati in s sestrami ter z drugimi sorodniki, ki ne živijo v istem gospodinjstvu, in v pogovorih s slovenskimi znanci, ki še znajo kočevarsko. Predvsem nekateri mlajši Kočevarji pa v narečju le še prepevajo. Tisti, ki ga poznajo le pasivno, ga večinoma poslušajo ob srečanjih (starejših) sorodnikov.

Navedbe iz prejšnjega odstavka potrjuje Edward (79 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) iz Pennsylvanie. Ljudje, ki jih pozna, narečje govorijo ob naslednjih priložnostih: ko srečajo sorodnike (iz stare domovine); na prireditvah, ko se zdi primerno, da se nekaj besed spregovori v narečju – čeprav je večina vseh javnih govorov na omenjenih dogodkih v nemščini – in med prijatelji v majhnih skupinah na kočevarskih kulturnih dogodkih.

110 Kot svoj materni jezik kočevarščino navajajo predvsem starejše generacije Kočevarjev, rojene pred preselitvijo, mlajše generacije pa najpogosteje kot svoj materni jezik navajajo jezik države, v kateri živijo. Nekoliko izstopajo le Kočevarji v ZDA, kjer je največ mlajših Kočevarjev, katerih materni jezik je kočevarščina. Vendar tudi njihovo število ni veliko. K temu, da se kočevarščina v družinah vse manj govori, so prispevali mešani zakoni, v katerih je en partner Kočevar, drugi pa pripadnik druge narodnosti. Mešani zakoni pripomorejo k prostovoljni asimilaciji, saj se večina v njih rojenih otrok opredeljuje za pripadnika večinskega naroda. V omenjenih zakonih prevladujeta jezik in kultura večinskega naroda (Göncz 2000, 89). Večina Kočevarjev, ki se je poročila z Nekočevarjem, znanja narečja ni prenesla na svoje otroke. To velja za Kočevarje iz vseh držav, saj poroko z Nekočevarjem najpogosteje navajajo kot razlog, zakaj z otroki narečja niso govorili.

Verjetno so pglavitni razlogi za zelo okrnjen prenos kočevarščine s staršev na otroke tudi majhne možnosti za javno rabo narečja (poznal ga je zelo majhen krog ljudi), pa tudi omejevanje njegove rabe na krog prijateljev Kočevarjev, družine, itd. (Nećak Lük 2000, 370).

Za ohranitev jezika etnične skupine ali manjšine je pomembno predvsem učenje jezika doma in v šolah. Zanimariti se ne sme niti raznih javnih priložnosti, na primer kulturnih prireditvev, itd. (Križman 2000, 108). Anketiranci iz vseh držav tudi v vsakdanjem življenju najpogosteje uporabljajo jezik države, v kateri živijo. Le tri osebe iz ZDA kot jezik, ki ga največkrat uporabljajo, navajajo kočevarščino. Šol, ki bi poučevale kočevarsko narečje, ni, izjema so le občasni počitniški tečaji v Občicah.

Na kočevarskih prireditvah ali srečanjih udeleženci v glavnem govorijo jezik države, v kateri društvo deluje. Leta 1999 sem se udeležila Srečanja Kočevarjev v Dolgi vasi pri Kočevju. Govorci so govorili predvsem nemško, angleško in slovensko. Izjema je bila le recitacija pesmi, ki jo je v kočevarskem narečju zapisal Ludwig Kren. So pa v kočevarščini zapeli njihovi (in tudi slovenski) pevski zbori (Rogan in Moric 2001, 55). Tudi junija 2009 sem na letnem pikniku, ki ga organizira Gottscheer Relief Organisation iz New Yorka, opazila, da je vsa slovesnost potekala v angleškem jeziku, z izjemo nekaj govorov v nemščini in morda nekaj stavkov v kočevarskem narečju. Podobno je bilo na srečanju Kultur Woche v Celovcu, kjer se je govorilo nemško, Ludwig Kren pa je v kočevarščini prebral pridigo (Kren 2009, 17–18). Na obletnicah župnij v Črmošnjicah in Mozlju (poleti in jeseni 2009), ki se ju je udeležilo kar nekaj Kočevarjev, so njihovi zbori peli v narečju, v katerem so prebrali tudi prošnje in govor (glej *Gottscheer Zeitung* 2009, 3). Na sestanku društva Gottscheer Relief Association

iz New Yorka junija 2009 sem opazila, da večina govorcev govori angleško, nekaj pa tudi nemško – predvsem nagovor občinstvu oziroma pozdravne besede; kočevarsčine nisem zasledila.

Max (65 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev) je eden iz množice tistih, ki govorijo kočevarsko le še nekajkrat letno na sestankih društva GHGA ali Gottscheer Relief Association iz New Yorka. Povedal je, da tudi na omenjenih sestankih v narečju izmenjajo samo nekaj stavkov in da za daljše pogovore ni dovolj zanimanja. Tudi tisti, ki govorijo kočevarsko, težijo k rabi angleščine. Dodaja še, da je govoriti starodavni jezik očarljivo, vendar na koncu koncev neuporabno, ker jezik ne bo preživel. Iz besed Ivana Jaklitscha sklepam, da je podobno stanje tudi v Celovcu. Ko se je pred leti udeležil sestanka tamkajšnjega Društva Kočevarjev, je bil razočaran, ker v dveh urah nihče od govornikov ni spregovoril v narečju. Ko je prosil za besedo in jim to povedal, so njegovo kritiko sprejeli z aplavzom. Od tedaj menda na vsakem sestanku vsaj malo govorijo kočevarsko (Jaklitsch 2005, 286). Emilu je prijatelj Kočevar iz Celovca povedal, da se na sestankih nekaj časa trudijo govoriti kočevarsko, vendar se kmalu, ker je to lažje, začnejo pogovarjati nemško.

Katarina Jaklitsch (1994, 22) pravi, da

je zaradi razseljenosti Kočevarjev po celem svetu možnost ohranitve kočevskega narečja le še v teoretičnih mejah. To pomeni, da je asimilacija v teku dveh generacij že dosegla stopnjo, ko se tudi pri srečanjih na shodih, ki so organizirani v okviru društva, uporablja za pogovorni jezik le še nacionalni jezik okolja, v katerem deluje društvo. Če to stanje prenesem v časovni termin, je dokončna resnica v dejstvu, da bo z odhodom še ene generacije jezik Kočevarjev zapisan v knjigi mrtvih jezikov.

K upadu znanja in obratnosorazmerno rabe narečja so, kot sem že omenila, v vseh državah prispevali mešani zakoni in z njimi prostovoljna asimilacija. V Sloveniji so k asimilaciji dodatno prispevali še družbenopolitični razlogi, ker je bilo biti Kočevar "nevarno"; zato starejše generacije svojih potomcev niso učile narečja. Ker Kočevarji ne živijo strnjeno, to rabo narečja še dodatno otežuje, saj so predvsem za starejše dolge vožnje prenaporne. To je opazno predvsem v Nemčiji, kjer je zaradi ostarelosti članov in velikih razdalj konec leta 2009 prenehalo delovati eno od kočevarskih društev, v ZDA – razen New Yorka in Clevelanda, ter v Kanadi – z izjemo Kitchenerja. Za primer naj navedem Kočevarico iz Winnipega, ki je potožila, da tam živita samo še dve kočevarski družini, druge so daleč stran. Naslednji razlog je "molk staršev", ki narečja ne prenašajo na svoje otroke, ti pa se pogosto s svojimi kočevarskimi koreninami srečajo šele v odraslosti, ko se zanje začnejo zanimati sami. Po mnenju triintridesetletnika iz ZDA (Ohranjanje identitete Kočevarjev) se kočevarska dediščina izgublja,

112 kadar starši ne prenašajo svojega znanja na otroke. Če bi ga mama naučila jezika ali raznih navad, bi verjetno pridobljeno znanje tudi sam posredoval svojim otrokom. Tako pa besede “Kočever” do svojega 23. leta ni poznal. Naj še enkrat omenim tudi negativni odnos nekaterih Kočeverjev do lastnega narečja, katerega na račun “bolj uporabne” nemščine svojih otrok niso naučili. Notranji pritiski pogosto izvirajo iz zunanjih, oboji pa ovirajo prenos jezika s starejših na mlajše generacije. Številni pripadniki manjšin zaradi svojega depriviligiranega socialnega statusa začnejo verjeti, da njihov jezik ni vreden ohranjanja. Jezik (in kulturo) opustijo, da ne bi bili diskriminirani in v želji po večji socialni mobilnosti (UNESCO 2003, 2). Morda je na mestu tudi misel Petra Kovačiča Peršina (2007):

Ogroženi jeziki in izumirajoče kulture, ki postajajo posebna značilnost sodobnega sveta, niso danes toliko posledica kulturnega imperializma večjih jezikovnih skupnosti in močnejših nacij. Pač pa postajajo vse bolj notranje ogroženi od samih nosilcev teh jezikov, ki v svetovnem komunikacijskem konglomeratu ne najdejo več ne dovolj motivacije ne moči za ohranjanje svoje lastne jezikovne in kulturne identitete.

7. Mnenja Kočeverjev o usodi narečja

Kočeverji vseh generacij in iz vseh držav z nostalgijo in obžalovanjem govorijo o kočeverščini. Med njimi prevladuje mnenje, da se njihovemu narečju izteka čas. V nadaljevanju navajam razmišljanja nekaterih Kočeverjev o prihodnosti narečja, ki ponazarjajo večinsko mnenje intervjuvancev.

Bertha (71 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočeverjev): “Ljudem vedno povem, da sem zadnja generacija, katere jezik izumira. Ne bo se več obdržal, ker ga naši otroci ne govorijo. Sem torej zadnja generacija. Tega se ne da spremeniti.”

Edward (79 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočeverjev): “Nisem optimističen glede prihodnosti kočevskega jezika kljub herkulanskim prizadevanjem nekaterih njegovih poznavalcev, da bi jezik ohranili. Ne poučuje se v šolah, in starejši ljudje, ki so bili rojeni v Kočevju, hitro zapuščajo ta svet. Ker je relativno malo literature objavljene v kočeverščini, menim, da bo jezik obstal samo še na forumih, kot je Unescov indeks izumirajočih jezikov. To pravim z velikim obžalovanjem, ker je jezik vedno pomemben element v zgodovini in kulturi ljudi.”

John (57 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočeverjev): “Menim, da bo kočeverščina v ZDA preživela naslednjih 40 let, potem pa samo v medijih, kot

so video- in audioposnetki. Trudim se posneti kočevarski jezik za ljudi, ki bi se ga želeli naučiti v prihodnosti.”

Reinfried (89 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Imam občutek, da v ne tako oddaljeni prihodnosti nihče več ne bo govoril kočevarščine in bodo samo jezikoslovci vedeli, da so bili nekoč ljudje, ki so govorili kočevarsko.”

Emil (70 let, Slovenija, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Kočevarski jezik je tako rekoč v zadnjih vzdihljajih.”

Max (65 let, ZDA, Ohranjanje identitete Kočevarjev): “Nihče izmed Kočevarjev, s katerimi sem kdaj govoril, nima upanja, da bi se kočevarska kultura ohranila več kot eno generacijo. To je zelo žalostno, vendar neizbežno. Ni več poti nazaj, in trud, da bi obdržali pri življenju jezik in navade skupnosti, ki izginja in izgublja svojo življenjsko silo, se zdi nesmiseln.”

8. Sklep

V pričujočem prispevku sem skušala po posameznih državah, v katerih prebivajo Kočevarji, prikazati, kako se kočevarščina ohranjanja: ali se narečje prenaša s starejših na mlajše generacije, kakšni so vzroki za upad njegove rabe, ob katerih priložnostih se najpogosteje uporablja, kako je z njegovim zapisovanjem in kakšno prihodnost mu napovedujejo Kočevarji sami.

Ugotovila sem, da se kočevarščina danes še vedno uporablja, vendar je njen prenos s starejših na mlajše generacije zelo okrnjen. Pri mlajših generacijah Kočevarjev iz vseh držav opazimo upadanje aktivnega znanja narečja. Njegovi večinski govorniki so starejši ljudje, stari nad 70 let. Najobetavnejše je stanje v ZDA, natančneje v New Yorku, kjer živi največ pripadnikov druge in naslednjih generacij, katerih materni jezik je kočevarščina, tam pa živi tudi nekaj družin, ki doma še vedno govorijo v narečju. Med mlajšimi je precej razširjeno pasivno znanje narečja. Večina pripadnikov druge in tretje generacije se je (morda na škodo narečja) naučila govoriti nemško, pol manj jih zna (tudi) kočevarsko. Podoben položaj je tudi v Kanadi.

Tudi pri mlajših generacijah iz Nemčije in Avstrije je podobno. Tam obstaja nekaj pripadnikov tretje generacije, ki jezik govorijo, vendar jih je manj kot v ZDA. Kot materni jezik generacija, stara med 25 in 55 let, navaja nemščino, medtem ko se večina pripadnikov starejših generacij opredeljuje za kočevarščino.

114 Stanje pri Kočevarjih iz Slovenije je zaskrbljujoče, saj je mlajših govorcev narečja (do 40 let) manj kot prstov ene roke. Leta 1994 sta bili v črnomaljski kotlini samo še dve družini, ki sta za vsakodnevni pogovor doma uporabljali narečje. Zanimivo je, da je pasivno znanje razširjeno tudi med starejšimi, ki so se rodili pred preselitvijo, ko so Kočevarji še živeli strjeno na območju Kočevske, kar je posledica že takrat aktualnih mešanih zakonov, in opuščanja rabe narečja zaradi mnenja nekaterih staršev, da kočevarščina otrokom ne bo koristila. Na upad rabe in s tem prenosa narečja je vplival tudi strah pred javnim izkazovanjem nemškega porekla.

Kočevarji iz vseh držav danes narečje najpogosteje uporabljajo ob srečanjih s svojimi prijatelji Kočevarji (tudi iz tujine). Sledi raba kočevarščine ob vseh srečanjih Kočevarjev (letnih, mesečnih, v okviru društev, ...), raba v družini pa je na zadnjem mestu. Značilno je, da kot svoj materni jezik kočevarščino navajajo predvsem starejše generacije Kočevarjev, rojene pred preselitvijo, mlajše generacije pa najpogosteje kot svoj materni jezik navajajo jezik države, v kateri živijo.

Zapisovanje narečja ni zelo razširjeno. Za pisno rabo kočevarščine, ki temelji na knjižni nemščini, si prizadevajo predvsem Kočevarji v Avstriji in Nemčiji, medtem ko tistim iz ZDA, Kanade in Slovenije tako zapisovanje dela težave in ga nekateri sploh ne odobravajo. Nekateri iz omenjenih treh držav celo niso še nikoli slišali za pisno obliko kočevarščine.

Na upad prenosa kočevarščine s starejših na mlajše generacije v prvi vrsti vplivajo mešani zakoni. Večina Kočevarjev, ki se je poročila z Nekočevarjem, znanja narečja ni prenesla na svoje otroke. V Sloveniji so k asimilaciji dodatno prispevali še družbenopolitični razlogi, v povojnem obdobju predvsem strah pred "biti Nemec". Rabo narečja otežuje tudi dejstvo, da Kočevarji ne živijo strnjeno na določenem območju kot pred drugo vojno, še več, raztreseni so po celem svetu. Problem je tudi nezainteresiranost mladih (predvsem tretje generacije), ki jih dediščina staršev začne bolj zanimati šele ko odrastejo.

Zdi se, da so se Kočevarji popolnoma sprijaznili z usodo svojega umirajočega narečja, čeprav v vseh državah živijo posamezniki, ki želijo kljubovati njegovemu izginjanju. Dejstvo je, da se ga sčasoma ne bo več uporabljalo, če se ne bo kmalu kaj spremenilo v smislu spodbujanja organiziranega učenja, morda v obliki tečajev z intenzivnim govorjenjem. Seveda bodo, v kolikor hkrati ne bo volje po ohranjanju narečja s strani večjega števila mlajših Kočevarjev in ne izdatne finančne državne pomoči, tudi vsa opisana prizadevanja zaman. Časa ni prav veliko, dlje ko se odlaša, manj je Kočevarjev, ki bi svoje znanje narečja lahko prenesli na mlajše.

Opombe

115

¹ Ludwig Kren se je rodil 17. decembra 1920 v Stari Cerkvi pri Kočevju. Je zaveden Kočevar in pisec številnih člankov o zgodovini in kulturi Kočevarjev, v letih 1971–1996 je bil urednik mesečnika *Gottscheer Zeitung*. Danes z ženo Rozi prebivata na Žihpoljah (Maria Rain) blizu Celovca.

² Obstaja šest odtenkov narečja, ki se jih je govorilo v šestih predelih Kočevske (glej Hutter 1994 in 2003).

³ Za več informacij o ukinjanju nemških šol in oddelkov na Kočevskem glej Ferenc 2005, 78–86.

⁴ *Gottscheer Zeitung* je mesečno glasilo Kočevarjev iz Celovca in izhaja že od 1. avgusta 1919. Po izselitvi leta 1941 je prišlo do prekinitve, ponovno redno izhaja od junija 1955.

⁵ Lekcije so dostopne na spletnem naslovu društva Gottscheer Relief Association, New York (2010): Language Lessons Introduction, <http://www.gottscheenewyork.org/lessonsintro.html> (dostop 5. 1. 2010).

116 Viri in literatura

Debenjak, D., 2007. Elektronski odgovori na vprašanja. 23.–29. 8., dostopno pri avtorici članka.

Debenjak, D., 2009. Elektronski odgovori na vprašanja. 30. 4., dostopno pri avtorici članka.

Debenjak, D., 2010. Elektronski odgovori na vprašanja. 8. 1., dostopno pri avtorici članka.

Drnovšek, M., 2005. Izseljavanje Kočevarjev v Združene države Amerike. *Dve domovini* 21, 7–34.

Ferenc, M., 1994. *Kočevska: Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*. Ministrstvo za kulturo – Zavod RS za varstvo kulturne in naravne dediščine, Ljubljana.

Ferenc, M., 2005. *Kočevska – pusta in prazna: Nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*. Modrijan, Ljubljana.

Ferenc, M., 2007. *Nekdanji nemški jezikovni otok na Kočevskem*. Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje.

Ferenc M., Zupan, G. in Bradavž, M., 2002. *Pokopališča in nagrobniki kočevskih Nemcev*. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana.

Gottscheer Zeitung, 2009. 500 Jahre Pfare Mösel, 12. december 2009, 3.

Göncz, L., 2000. Položaj prekmurskih Madžarov po spremembi sistema (Stanje narodne zavesti Madžarov). V V. Klopčič (ur.) *Narodne manjšine 4. Živeti z mejo: Materinščina, dejavniki osebne in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5.–6. junija 1998*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 84–97.

Gottscheer Relief Association, 2010: Language Lessons Introduction, <http://www.gottscheenewyork.org/lessonsintro.html> (dostop 5. 1. 2010).

Gril, A., 2005. August Gril. V M. Makarovič (ur.) *Črmošnjiško-poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanost*. Založba ZRC,

Ljubljana, 403–464.

Hutter M., 1994. Gottscheerisch: An introduction to the language of the gottschee Germans. V *Souvenir of The Gottscheer Treffen New York 2006*. Gottscheer Relief Assoc., New York.

Hutter, M., 2003. What To Do About Our Old Language. *Winter Jahresbrief / Newsletter 2003, Gottscheer Relief Association*, <http://www.gottscheenewyork.org/oldlanguage.html> (dostop 10. 1. 2010).

Intervju z Ludwigom Krenom. *Stara Cerkev*, 16. 8. 2007, dostopno pri avtorici članka.

Intervjuji, rešeni anketni vprašalniki in podatki, pridobljeni z raziskavo Ohranjanje identitete Kočevarjev, 2007–2010, dostopno pri avtorici članka.

Jaklitsch, K., 1994. *Začetek in konec obstoja kočevske narodne manjšine in njene kulturne dediščine na Slovenskem*. Raziskovalna naloga v okviru Gibanja Znanost mladini, področje zgodovine. Gimnazija Novo mesto, Novo mesto.

Jaklitsch, I., 2005. Ivan Jaklitsch. V M. Makarovič (ur.) *Črmošnjiško-poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana, 282–302.

Klopčič, V., 2000. Novejši mednarodnopravni dokumenti in pravica do uporabe maternega jezika (narodnih) manjšin. V V. Klopčič (ur.) *Narodne manjšine 4. Živeti z mejo: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5.–6. junija 1998*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 321–343.

Kop, U., 2006. Poročilo o delu mladinske skupine 2002–2006. *Bakh-Pot: Glasilo Društva Kočevarjev staroselcev*, 18. december 2006, 20–22.

Kovačič Peršin, P., 2007. Ogroženi jeziki – izumirajoče kulture, www.penslovenia-zdruzenje.si/.../2007_ogrozni_jeziki_Kovacic.doc (dostop 4. 1. 2010).

Kren, L., 1980. *650 Jahre Gottschee: Festbuch 1980*. Gottscheer Landsmannschaft, Klagenfurt.

Kren, L., 1995. Kočevska 600 let nemški jezikovni otok. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, prispevki za zgodovino Kočevske* 43, 1–6.

118 Kren, L., 2009. Das Dorf – Quell und Hort der Tradition. *Gottscheer Zeitung* 9/10, 17.

Križman, M., 2000. Razlike med generacijami v rabi slovenščine pri manjšini v Radgonskem kotu. V V. Klopčič (ur.) *Narodne manjšine 4. Živeti z mejo: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5.–6. junija 1998*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 194–221.

Kundegraber, M., 1991. *Razvoj kočevske noše*. Muzej Kočevje, Kočevje.

Kundegraber Lackner, M., 1995. Etnografske posebnosti v nekdanjem Kočevskem nemškem jezikovnem otoku. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, prispevki za zgodovino Kočevske* 43, 76–84.

Makarovič, M., 2005. *Črmošnjiško-poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevjarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanjost*. Založba ZRC, Ljubljana.

Makarovič, M., 2008. *Resnice posameznikov: Po življenjskih pripovedih Kočevjarjev staroselcev in Slovencev s Kočevskega*. Društvo Kočevjarjev staroselcev, Ljubljana.

Nečak Lük, A., 2000. Sporočila izza okrogle mize “Ali je opuščanje maternega jezika manjšin mogoče zaobrniti in kako?” Na znanstveno kulturnem srečanju Živeti z mejo. V V. Klopčič (ur.) *Narodne manjšine 4. Živeti z mejo: Materinščina, dejavnik osebne in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5.–6. junija 1998*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 369–373.

Otterstädt, H., 1962. *Gottschee: Verlorene Heimat deutscher Waldbauern*. Pannonia-Verlag, Freilassing.

Petschauer, E., 1984. “Das Jahrhundertbuch”: *Gottschee and its People Through the Centuries*. Gottscheer Relief Association, New York.

Portes, A. in Schauffler R., 1994. Language and the Second Generation: Bilingualism Yesterday and Today. *International Migration Review* 28(4), 640–661.

Rogan, J. in Moric, A., 2001. *Vsaka ptica ljubi svoje gnezdo*. Raziskovalna naloga v okviru Gibanja Znanost mladini s področje zgodovine. Gimnazija Kočevje, Kočevje.

Simonič, I., 1971. Zgodovina mesta Kočevja in Kočevske. V H. Kotar, M. Andeselič in M. Briški (ur.) *500 let mesta Kočevje*. Skupščina občine Kočevje, Kočevje, 5–51.

Svet Evrope (2007) Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih: Uporaba listine v Sloveniji - Drugi nadzorni krog. ECRML (2007) 4, Strasbourg, 20. junij 2007, http://www.coe.si/res/dokument/download.php?id=/res/dokument/10555-1.doc&url=/res/dokument/10555-1.doc&title=uporaba_listine_v_sloveniji_drugi_nadzor.doc (dostop 15. 3. 2010).

Troha, Z., 2004. *Kočevski Nemci – partizani*. Slovensko kočevarsko društvo Peter Kosler, Ljubljana.

Tschinkel, W., 2004. *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih*. Društvo Kočevjarjev staroselcev in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana.

UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, 2003. *Language Vitality and Endangerment*. Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf> (dostop 3. 1. 2010).

Veleposlaništvo Kraljevine Norveške, 2009. Kočevjarščina – Jezik manjšine v Sloveniji, http://norwayportal.mfa.no/en/Norway---the-official-site-in-Slovenia/News_and_events/Slovensko/Kultura/granish/ (dostop 3. 1. 2010).

Widmer, G., 2001. *Gottschee 1406–1627: Feudal domain on the frontier of empire*. Gottscheer Heritage and Genealogy Association, Louisville.